

Тема вебинара: *Дәнді дақылдардың жаңа сорттары және олардың жеделдетілген тұқым шаруашылығы*

Лектор: Шектыбаева Г. Х. алғашқы тұқымшаруашылығы және селекция бөлімінің меңгерушісі

Өткізілген уақыты: 07.11.2023 жыл

Мақсаты – Дәнді дақылдардың жаңа сорттары және олардың өндірісте тұқымдарын көбейту, сапасын жоғарылату.

Міндеті:Барлық шаруашылықтарды жоғары сапалы аудандастырылған және мол өнім беретін сорттық тұқымдармен үздіксіз қамтамасыз ету; жаңа сорттар тұқымдарын жылдам көбейту және өндіріске енгізу; сорттарды өңдеу, сақтау кезінде әрбір тұқымның өнімдік және егістік сапасын төмендетпей, одан әрі жақсарту; шаруашылықтың барлық буындарында жоғары агротехникалық шараларды пайдалану.

Фермерлерге ұсыныс: Жаңа сорттардың тұқымының сапасы мен тазалығын сақтау; өнімділігін арттыру; аудандастырылған сорттарды егу; жаңа сорттардың тұқымдарын жылдам көбейту; тарату жаңа технологияларды пайдалану.

Астық шаруашылығы ауыл шаруашылығы өндірісінің бір саласы. Бұл саланың негізгі зерттелетін нысаны – астық тұқымдас өсімдіктерді алу үшін өсіретін дақылдар. Астық дақылдарының өсу, даму, көбею, өнім салу және агротехникалық күту тәсілдерін ақықтай келе, мол сапалы өнім алу заңдылықтарын зерттеу ең басты міндет. Астық тұқымдастардың кейбірін азық ретінде қолдану бұрыннан белгілі. Нан кейбір елдерде негізгі азық болса, керісінше кей елдерде күріш азық ретінде ас мәзірінен түспейді. Қоршаған ортаның ластануы, егін алқаптары мен тың жерлерді игеру өсімдік түсімінің төмендеуіне алып келді. Астық шаруашылығы ауыл шаруашылығының негізгі өнімі болып табылады. Астықтан манызды азық-түлік өнімдері: Ұн, жарна, нан, және макарон өнімдері өндіріледі. Астық, дәнді дақылдар мал шаруашылығы мен құс шаруашылығын табысты дамыту үшін қажет, бұл ет, сүт, май және басқа да өнімдер өндірісінің ұлғаюына байланысты. Дәнді дақылдар крахмал, сірне, спирт және басқа өнімдерді алу үшін шикізат болып табылады.

Астық өндірісін, дәнді дақылдар өсіру жан-жақты арттыру ауыл шаруашылығының басты міндеті. Астық өндірісін арттырумен қатар астық сапасын жақсартуға, ең алдымен бидайдың қатты және күшті сорттарын, сондай-ақ аса манызды жарма және жемедік дақылдарды өндіруді кеңейтуге ерекше назар аударылады. Осы міндеттерді табысты шешу үшін агротехниканы пайдалануды жақсарту, жоғары өнімді сорттар мен будандарды кеңінен енгізу, егіс алқаптарының құрылымын жетілдіру қажет. Тынайтқыштарды тиімді пайдалануға, жеткілікті ылғалданған аймақтарда егістік-терді кеңейтуге үлкен мән біріледі.

Батыс Қазақстан облысының климаты солтүстік-батыстан оңтүстік-шығысқа қарай күрт континентальдылығымен ерекшеленеді. Бұл күн мен түннің, қыстың және жаздың күрт температуралық қарама-қайшылықтарында, қыстан жазға тез ауысады. Бүкіл аймаққа атмосфералық жауын-шашынның тұрақсыздығы мен тапшылығы, қардың аздығы және егістіктерден қардың қатты еруі, ауа мен топырақтың құрғақтығы, булану процестерінің қарқындылығы және бүкіл вегетациялық кезеңде күн сәулесінің тікелей түсуі тән. Қысы суық, көбінесе бұлтты, бірақ ұзақ емес, жазы ыстық және өте ұзақ.

Бірінші табиғи-климаттық аймақ-Облыстың ылғалмен қамтамасыз етілген ауданы. Бірақ бұл жерде де ылғалдандыру шарттары өте қатал және көптеген жылдар бойы дақылдардың қалыпты өсу мен даму үшін ылғал жеткіліксіз. Жауын-шашынның жылдық мөлшері 280-320 мм, ал жылы кезеңде 125-135 мм түседі. тұрақты қар жамылғысы әдетте 120-130 күнге созылады, биіктігі 25-30 см жетеді, қардағы су қоры 75-95мм. Дәнді дақылдардың вегетациялық кезеңіндегі гидротермиялық коэффициент (ГТК) 0,5-0,6 мөлшерімен сипатталады, 10°C - тан жоғары оң орташа тәуліктік ауа температурасының қосындысы - шамамен 2800°C. өсімдіктердің белсенді вегетациялық кезеңі – 150-155, аязсыз-130-135 күн. Көктемгі дала жұмыстарының басында топырақтағы ылғалдың өнімді қоры өте шектеулі: егістік қабатында олар Орал үшін орта есеппен 34 мм, Шыңғырлау үшін – 31 мм;

Облыстың екінші табиғи-климаттық аймағы біріншіге қарағанда құрғақ (ГТК= 0,5-0,3). Мұнда 10°C-тан жоғары оң ауа температурасының қосындысы 2800-3000°C аралығында болады, температурасы 10°C-тан жоғары кезеңнің ұзақтығы 155-160 күнді құрайды. Осы кезеңде 100-130 мм жауын-шашын түседі, жылына-240-260 мм. аязсыз кезең әдетте 145-155 күннен аспайды.

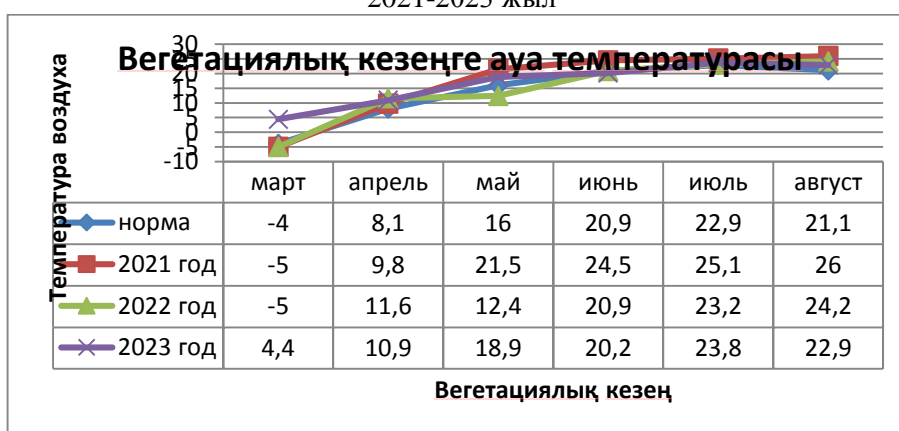
Тұрақты қар жамылғысы бар қыс, шамамен төрт айға созылады. Тұрақты қар жамылғысы бар кезеңнің ұзақтығы – 110-120 күн, ал қар жамылғысының орташа биіктігі 20-25 см-ден аспайды.

Көктемгі дала жұмыстары басталғанға дейін топырақтың метрлік қабатындағы ылғал қоры 80 мм-ден аспайды.

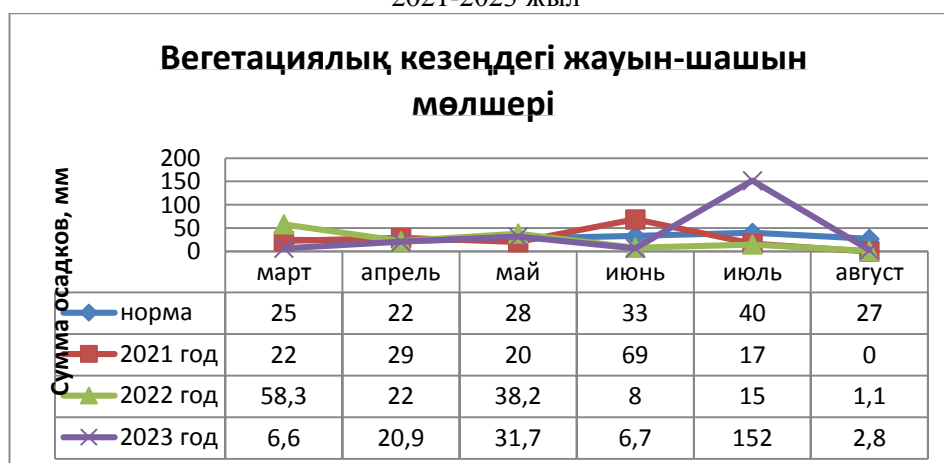
Облыстың үшінші табиғи-климаттық аймағы-күрт қуаң, ыстық шөлді дала, жартылай шөлдер мен шөлдер аймағы. Бұл аймақтағы ГТК 0,3-0,2 аралығында болады. 10°C-тан жоғары оң ауа температурасының қосындысы 3000 – 3400°C. Осы кезеңде 100-120 мм жауын-шашын түседі, жылына-190-нан 230 мм-ге дейін, аязсыз кезең 160-180 күнге созылады. Тұрақты қар жамылғысы бар кезеңнің ұзақтығы 80-105 күнді құрайды. Қар жамылғысының орташа биіктігі 10-15 см құрайды, қар жамылғысы жерде яғни топырақта жатуы 1,5-2 ай. Бұл аймақта жазғы жауын-шашынның мөлшері өте тұрақсыз. Олардың саны жылдар бойынша күрт өзгереді, көбінесе қатарынан екі-үш ай ішінде олар 5 мм-ден аспайды.

Облыстың барлық дерлік аумағы қоңыр типті топырақтармен қамтылған: қара қоңыр, қоңыр және ашық қоңыр топырақтары. Топырақтың механикалық құрамы негізінен ауыр сазды. Қара қоңыр топырақ облыстың негізгі егіншілік қорын құрайды және 2295 мың га жерді алып жатыр.

Дақылдардың өсіп-өну кезеңіндегі ауа-райы
2021-2023 жыл

Дақылдардың өсіп-өну кезеңіндегі ауа-райы
2021-2023 жыл

Батыс Қазақстан облысында тұқым өндіру, 2022 ж.

Шаруашылықтың атауы	Тұқым шаруашылығы субъектісінің қызметтері	Кондициондық тұқымның өндірілуі, тонн	Өз қажеттіліктері үшін, тонн	Басқа шаруашылықтарға сату, тонн
«Орал АШТС»	Оригинатор	97,3	64,7	32,6

ЖШС	Элитсемхоз	189	60,5	128,5
	Семхоз	778,9	94,5	684,4
"Раздолье« ЖШС	Семхоз	960	383	577
"Агро Сервис Батыс» ЖШС	Семхоз	2506	1986	520
"ТулпарLTD» ЖШС	Семхоз	915	433	482

СОРТТАРДЫ АЛМАСТЫРУ ЖОСПАРЫ

Дақыл	Байырғы сорттар	Жаңасорттар	
Жаздықжұмсақбидай	САРАТОВСКАЯ 42(1974)	ОРАЛ	КРАСНОУРАЛЬСКА Я
	ВОЛГОУРАЛЬСКАЯ (2003)	ШОРТАНДИНСКА Я 2007	ПРИУРАЛЬНАЯ
		ДИНАСТИЯ	
Жаздыққаттыбидай	КАРГАЛА 9(2005)	ЯНТАРНАЯ 60	ЯНТАРНАЯ 150
Арпа	ДОНЕЦКИЙ 8(1979)	БРИГАДИР	ВЕЛИКАН
		МЕДИКУМ 18	
Ноқат	ЮБИЛЕЙНЫЙ(1967)	ДЕРКУЛ	ЕР-СУЛТАН
Мақсары		АХРАМ	Центр 70
Еркекшөп	КРАСНОКУТСКИЙ 305(1962)	БАТЫС	БАТЫС 3
	ТАЙПАКСКИЙ(2006)	ТАСКАЛИНСКИЙ	БАТЫС 4
Жоңышқа	УРАЛЬСКАЯ СИНЯЯ(1950)	СЕВЕРО-ЗАПАДНАЯ	
Эспарцет	РОЗОВЫЙ 89(2001)	УРАЛЬСКИЙ САМОЦВЕТ	
Түйежоңышқа	КОЛДЫБАНСКИЙ(1980)	САРЫГУЛ 80	МЕДОВЫ Й
Картоп	НЕВСКИЙ(1987)	УРАЛ-1	ЧАРОИТ
Клондық алма екпесі		54-118 на ГСИ	

Тұқым өсіру шаруашылығының негізгі міндеттері: барлық шаруашылықтарды жоғары сапалы аудандастырылған және мол өнім беретін сорттық тұқымдармен үздіксіз қамтамасыз ету; жаңа сорттар тұқымдарын жылдам көбейту және өндіріске енгізу; сорттарды өңдеу, сақтау кезінде әрбір тұқымның өнімдік және егістік сапасын төмендетпей, одан әрі жақсарту; шаруашылықтың барлық буындарында жоғары агротехникалық шараларды пайдалану; сорт алмастыру (аудандастырудан шығарылған сорттардың орнына мол өнімді жаңа сорттар қолдану); сортты тұқымдар өсіргенде сол сорттың тазалығын, биол. және түсімділік қасиетін сақтайтын шаралар қолдану; агротехника көмегімен жоғары сапалы егістікті қамтамасыз ету, тазалау, сорттау, дұрыс сақтау және тасымалдау; тұқым шаруашылығының барлық буындарында еңбек процесін жоғарылату және тұқымның өзіндік құнын төмендету. Жаңа,

жоғары өнімді сорттарды көбейту және жылдам өндіріске енгізу (2 – 4 жыл аралығында) өнімділікті жоғарылатудың ең арзан және тиімді құралы. Бірақ шаруашылық жағдайында өсірілген сорттар белгілі бір уақыт өткен соң өзінің сорттық сапасын және өнімділік қасиеттерін төмендетуі мүмкін. Сондықтан тұқым өсіру шаруашылығы жүйесі тұқымды мерзімінде алмастыруды қажет етеді, яғни сорт жаңарту шараларын қолдану қажет.

Тұқым шаруашылығы бір-бірімен тығыз байланысты екі міндетті атқарады. Біріншісі, белгілі бір аймаққа енгізілген жаңа сорттың жоғары сапалы тұқымын қажетті мөлшерге дейін көбейту. Бірақ жалпыламай көбейтудің нәтижесінде және сортты ұзақ пайдаланудың әсерінен олардың өнімділігі азаяды. Екінші міндеті- аудандастырылған өндірістегі сорттық тұқымның сапасын сақтау. Сондықтан тұқым шаруашылығында сортталмастыру және сорт жаңарту қызметтері жүргізіледі.

Сортталмастыру - мемлекеттік сынақтың қортындысы бойынша өндірістегі ескі сортты өнімділігі мен сапасы жоғары жаңа сортпен алмастыру.

Сортжаңарту- сорттық, биологиялық қасиеттері төмендеген тұқымдарды сол сорттың жаңа тұқымдарымен алмастыру.

Жоғары сапалы тұқымның, жоғары сорттың тазалығы және жақсы егістік сапасы болу керек, осыған байланысты тұқым егістік сапалығы бойынша үш класқа, ал сорттың тазалығына байланысты үш категорияға бөлінеді. Бірінші класты және бірінші категориялы тұқымның егістік және сорттық тазалығы ең жоғары көрсеткіш береді. Егістік сапалы жағынан мемлекеттік стандартқа сәйкес келетін тұқымды кондициялы тұқым деп атайды. Тұқымдық егіске бірінші кластық тұқым, ал өндірістік егістікке бірінші және екінші класты тұқым пайдаланылады.

Элита тұқымдарын өсіру тұқым өсіру шаруашылығының алғашқы буындарынан басталады, онда ұрпақ сорта тән кешенді маңызды белгілерімен және қасиеттерімен бағаланады, жақсы ұрпақ іріктеліп алынып, ал нашары алынып тасталады, сол арқылы сорттың барлық белгілерінің сақталуы қамтамасыз етіледі.

Тұқым жаңарту негізі-элита болып табылады. Элита француз тілінен аударғанда- өте жақсы деген мағынаны білдіреді. Сорттың ең жақсы сұрыпталып алынған өсімдіктерінің ұрпағы.

Сорттың генетикалық тұрғыда сақталуын қадағалауда-жекелей және жаппай сұрыптаудың маңызы зор.

Элиталы тұқым өсіру кестесі	Жаппай сұрыптау
1-жекелей сұрыптауда	1 1-2 жылғы көбейту питомнигі
1-ші жылғы тұқымды сынау питомнигі	2. Суперэлита
2-ші жылғы тұқымды сынау питомнигі	3 Элита
1-4 жылғы көбейту питомнигі	
Суперэлита	
Элита	

Жаңа егінді қабылдауға дайындық

Егін жинауға дайындық кезінде олар тұқым сақтайтын қоймаларды, сондай-ақ жабдықтарды, астық кептіргіштерді, астық тазалау машиналары мен тиеу-түсіру жұмыстарына арналған механизмдерді жөндейді, контейнерлерді, брезенттерді, шағын техникаларды ретке келтіреді, аумақты тазартады және дезинфекциялайды. үй-жайларды және кеміргіштерді жою. Өткен жылғы астықтың барлық қалдықтары тұқым қоймасынан шығарылады, еден мен қабырғалардағы барлық жарықтар жабылады. Қабырғалар мен төбені жаңа сөнген әкпен немесе керосин эмульсиясымен сыпырып, ағартады, жарықтар әктің қою ерітіндісімен жабылады. Дезинфекция зиянкестерді, олардың дернәсілдерін және жұмыртқаларын жою үшін қолданылады. Соңғы уақытта тұқым зиянкестерімен күресу мақсатында газбен залалсыздандыру жұмыстары жүргізілуде. Кенелер мен жәндіктермен күресудің алдын алу шарасы ретінде бөлмені дезинфекциялау және қойманың айналасын шөп пен қоқыстан тазарту. Сақтауға келген тұқымдар дақылдары бойынша, сорттары бойынша, репродукциялары бойынша бөлек орналастырады. Тұқымдарды қаптарда сақтау кезінде олардың үйінділерін тақтайдан жасалған төсеніштерге салады. Тұқымдарды сақтау кезінде олардың температурасы мен ылғалдылығы жүйелі түрде бақыланады.

Лектор Шектыбасва Г.Х.

Эксперт Бексев Ж.Г.